

Саралаев Н.К., Тоголоков А.М.

**КЫРГЫЗ ОЙЧУЛДАРЫНЫН ДҮЙНӨ ТААНЫМЫНА СУФИЗМДИН
ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

Саралаев Н.К., Тоголоков А.М.

ВЛИЯНИЕ СУФИЗМА НА МИРОВОЗЗРЕНИЕ КЫРГЫЗСКОГО МЫСЛИТЕЛЯ

N.K. Saralaev, A.M. Togolokov

EFFECT OF SUFISM ON WORLDVIEW KYRGYZ THINKER

УДК:296:847.1/14 (575.2)

Макалада кыргыз ойчулдарынын дүйнөтаанымына суфизмдин тийгизген таасири каралган.

The article examines the impact of Sufism on the outlook kyrgyz thinkers.

Суфизмдин идеялары элдикоозеки чыгармаларда (макал-лакаптарда, жомоктордо, чоң жана кичине эпостордо), ооз эки акындардын ырларында, ошондой эле жазма акындардын чыгармаларында чагылдырылган. Кыргыздарга суфисттик идея, көз караштар "заман" агымдарынын өкүлдөрү тарабынан таркалгандыгы илимий иштерде жазылып келет. Заманчыл акындарга Сулайман Бакыргандын, казак ырчылары Бухар-Жыраунун, Нысанбайды, Досхожо ж.б. таасири тийгендир, бирок кыргыз заманчылары өз коомунун, өз эпохасынын, жергиликтүү традициясынын идеалдуу формада чагылдырылышы.

"Заманчыл" акындар (Калыгул, Арстанбек, Молдо Кылыч, Алдаш Молдо, Жеңижок, Нурмолдо, Молдо Нияз) поэтикалык образдуу формада кыргыз элинин коомдук "болмушу" жөнүндө ой жүгүртүшүп, адам "болмушун", адеп-ахлактын ордун жана маңызын түшүнүүгө -түшүндүрүүгө бүткүл руханий дараметтерин жумшашкан.

Демек, заманчыл акындар бир жагынан Курандын-Суннанын негизги догматтарына (эсхатологиясына) таянса, экинчи жагынан жергиликтүү коомдук географиялык шартка жараша философиялык триада (үчилтик) "Тар заман", "Зар заман", "Акыр заман" терминдерди колдонушкан.

Илимий изилдөөлөрдө заманизмдин идеялык негизин Сулайман Бакырганын эмгеги менен байланыштырышат. Бирок, кыргыз заманчылары эмнеси менен айырмаланат же болбосо эмнеси менен окшош ачык, так жооп жок. Окумуштууларыбыз заманды иран тилинин негизине таяныш убакыт деп которушат.

Ар бир доор ар түрлүү элдерге доорго жараша инсандын ойду, дүйнө кабылдоо системасы жаратса, кыргыздар үчүн патриархалдык уруучулук доор легендарлуу ойчулдар Кет Бука, Токтогул ырчы, Толубай сынчы, Асан кайгы, Санчы Сынчыларды алып чыкса, кош бийлик (Кокон хандыгы жана Россия империясы), пессимисттик-оптимисттик "адам-коом" экзистенциясына, эсхатологиясына көркөмдөп ой жүгүрткөн Калыгулду, Арстанбекти, Молдо Кылычты, Жеңижокту, Нурмолдону, Алдаш Молдону, Молдо Ниязды, Молдо Багышты, Барпыны, Токтогулду, Тоголок Молдону ж.б. жараткан. Булардын дүйнө тааным рефлексиясында реалдуу-тарыхый жана ди-

ний-суфисттик процесс (тенденция) бирдей каралып. Канчалык деңгээлде суфист-акын болушса да инсанды мистикага ("зикрчиликке"), аскетизмге, кветизмге жеткириш үчүн музыкалык аспаптары, бийлери болгон эмес. Заманчылардын ой-жүгүртүүлөрүндөгү эң башкы маселе суфизмдеги "вахдат-ал-вуждуд" (Абсолюттун жана инсандын болмушунун биримдиги) "единство бытия бога и человека", Таухид (Алладан башка кудай жок), инсан (ал-инсан, ал-каamil - совершенный человек) концепциясы коомдогу моралдын эсхатологиясынын жалпы дүйнө болмуш эсхатологиясына тийгизген таасири.

Заманчыл акындардын чыгармалары коомдук көрүнүштөргө каршы чыккан социалдык протест катары карашыбыз абзел. Себеби, иран, турк, араб суфисттери даты Мухаммад өлгөндөн кийинки коомдук (феодалдык, халифчилик) жат көрүнүштөргө каршы чыгып катуу сынга алган. Арстанбек, Молдо Кылыч, Калыгул ж.б. айгакан ырларында Россия империясын, Кокон хандыгын, жергиликтуу тебелдердун идеологиясына карама-каршы туруп, ислам дининин постулат-догматтарына негизделген гумандуулукту таркаткан.

Бирок суфисттик (заманисттерге да) окууларда жалпы окшош элементтер бар. Алар төмөндөкүлөр: 1. психология теориялары, 2. гносеологиялык. 3. Онтологиялык элементтер.

Суфизмдин пайда болуп өнүгүшүндө төрт этабы бар деп белгиледик: шариат, тарикат, хакикат, мари-фат.

Заманчыл акындардын (Калыгул, Арстанбек) чыгармаларынан жогоруда аталган этаптарды табууга мүмкүн эмес, бирок "азиздер айтып кетиптир, акыр заман болжолун", же болбосо "дечу эле" деген сөздөрү суфизмдин (кыргыздарда "сопу" деп аталган, орустардын "Ф" деген тамгасы колдонулбагандыктан) идеяларын камтыйт. Реалдуу дүйнөнүн социалдуу факторлоруна таянып, элдик аң-сезимдин формаларынын гумандуулук проблемаларын көтөрүп чыгышып, идеялык багытка айланткандыгы, алардын коомдун өнүгүшүнө кошкон салымы болуп эсептелет. Эгерде биз аларды ойчулдар катары карай турган болсок, алардын чыгармаларында диний-философиялык проблематиканын системага салынбаган ар түрдүү элементтеринин байкаларын эскерте кетшпиз керек. Заманчылардын "тауба", (тобо), "халал" (адал), "харам" (арам), "зухд" (топук, канааттангандык) түшүнүктөрүн колдонулушун алардын руханий дүйнөсүнүн Абсолютка (Кудайга) кайрылуусунун психологиялык актысы. Бул суфисттер үчүн жогорку

мааниге ээ, себеби инсан таңба (осознание) аркылуу, өзүнүн дүйнө түшүнүгүн, кабылдоосун Абсолютка багыттайт. Жогоруда аталгантермицдерсуфизмдеги психологиялык элементтердин бир бөлүкчөсү, Калыгул менен Арстанбекке "Зухд" түшүнүгү өмүр менен өлүмдүн, байлык менен жокчулуктун контекстеринде диалектикалык мааниде. Улуу ойчулдардын ырларында "сабр" деген сөз кездешет, бул суфисттердин категориялык аппараттарында Абсолюттун бардык сыноолоруна туруштук берип, мыйзам ченемдүү көрүнүш катары кабыл алуу. Инсандын жашоосу – бул Абсолюпун жараткан актысындагы чексиз процесс. Эгерде Калыгул, Арстанбек ойчулдар кыргыз суфисттеринин ичинен суфизмдин психологиялык, онтологиялык, гносеологиялык элементтерин (түшүнүктөрүн) биринчилерден пайдаланган болсо, Молдо Кылыч, Молдо Нияз, Жеңижок, Барпы, Тоголок Молдо, Токгогул, Молдо Багыш суфизмдин училтигин (триадасына) толук колдонушкан, ошондуктан биз аларды кыргыз классик суфистери деп атасак жанылышпайбыз.

Классикалык ойчулдардын чыгармаларында суфизмдеги эки жактуулук байкалат, биринчиси демократиялык (эркиндуулук), экинчиси гумандуулук.

Алардын санат насыят ырларында коомдук көрүнүштүн проблемаларын чагылтууда конкреттүүлүгү жана курчтугу менен бири-бирине жакындап турса даты, социалдык жана психологиялык айырмачылыктар бар. Акыгдардын чыгармаларында онтологиялык проблемалардын негизин Абсолют (Аллах) түзсө, гносеологиялык багыт "Инсан" (ал-инсан, ал-камиль инсан совершенный человек), "Дүйнө", "Сулуулук" (Красота), "Көрктүүлүк" (Прекрасное) ж.б.

Акындарда "Аллах" түшүнүгү башка суфисттердей эле пассивдүү каралбай активдүү каралып, жашоонун (болмуштун) бүт маңызын камтып, өтөөр дүйнөнүн ички принцибин түзүп, болмуштун зарылчылыгында туруктуу, өзгөрүлбөс универсалдуулукка ээ. "Абсолюттун" онтологиялык негизин кыргыз ойчулдарынын ырларынын башатындагы "бисмиллах" (кудай-бирее) же болбосо суфизмдеги "гаухид" концепциясы түзөт. Молдо Кылычта, Нурмолдодо, Барпы, Жеңижок, Молдо Ниязда "иштин башы бисмиллах", "ырдын башы бисмиллах" деген сөздөрдө суфийлик философиялык маани бар: "Бисмиллах" - бири-бири менен диалектикалык байланышгагы үч түшүнүктү өзүнө камтыйт. 1. Бисмиллах - бул зикир (Аллахты эскерүү); 2. "Бисмиллах" - бул шүкүр (Аллахка ыраазы болуу); 3. "Бисмиллах" бул факир (ойлонуу). Ойчулдардын ырлары "Альхамдуллах" (Аллахка урмат) менен аяктап "шүкүр" катары кабыл алынат.

Акындар курчап турган дүйнөгө рационалдуу мамиле кылып, Токгогул дүйнөнүн субстанциясын издейт. Барпы үчүн - күн, шамал, жер, от, Жеңижок үчүн - Суу булар болмуштун символу жана башаты, булагы, күчү, жаны.

Мындай саптагы ыр-түзүлүштөрдү Руминин "Бир кумура суу" деген ырынан байкоого болот. Анда ал сууну дүйнөнүн субстанциясы катары карабастан жашоонун булаты, суу бар жерде жашоо түбөлүк жана чексиз процесс.

Суфизмдин бирден бир идеяларынын бирин "Сулуулук", "Керктуулук" түзүп, инсан бул эки категорияга руханий мүмкүнчүлүгүн багыттайт. Табияттын сулуулугу Абсолюттун сулуулугунун көрүнүштү, эгерде бул эки түшүнүктү суфизм ачык анализге албаганда балким ал мусулман өлкөлөрүндө мынчалык колдоого алынбас беле.

Молдо Кылычтын "Чуй баяны", "Канаттуу", "Керме Тоо", "Жинди Суу", "Буудайык" казалдарында жердин, аккан суунун, канаттуулардын, өсүмдүктөрдүн кайталангыс сулуулугу, керектүүлүгү гана берилбестен, табият менен адамдын бири-бирине кылган мамилелеринин экологиялык портрети түзүлөт.

"Аалам", "дүйнө" түшүнүктөрү Дүйнө түзүлүштүн негизи катары карала турган болсо, алардын "дүнүйө" түшүнүгүнө өтүшүндө, адамдардын коомдогу мамилесинде моралдык жана социалдык теңсиздиктерди жаратып, "Аалам", "дүнүйө" антистетикалык булакка айланат. Ошондуктан, ойчулдар "адеп" (адаб) мамилесине кайрылып, анын бузулуу булактарын кең маанидеги "дүнүйө" түшүнүгүнөн издешкен. Араб жана перс суфисттеринде (Омар Хайям, Руми, Рудаки, Хафис, Жами, Ал-Маари ж.б.) "дүнүйө" (байлык, акча, бийлик ж.б.) инсанды дүнүйө аскетине же болбосо, дүнүйөдөн баш тарткан аскетке айландырыры айтылат. Инсандын адеп-ахлагын айлануу теориясынын (теория круговорота) негизинде карашы суфизмдин өтө уникалдуу феномени деп айтсак жаңылышпайбыз.

Суфисттер жана кыргыз ойчулдары үчүн "дүйнө" жана "дүнүйө" түшүнүктөрү окшош жана карама-каршы, дүйнөнүн биримдиги (единство мира). Бирок "дүйнө" менен "дүнүйө" биримдикти бузуп көрксүздүктү, коомдук кастыкты жаратат.

Коомдогу жана жаратылыштагы өз ара байланышты, инсандын мамилесин өзгөртүш үчүн классик суфисттер менен кошо эле кыргыз акындары инсандык ынтымакты, колдоону, сүйүүнү кең пейилдиктин, гумандуулуктун, альтруимдин идеалдарын таркатууга аракет кылган. Бул көрүнүш езунун эпохасы үчүн суфий философиясынын методологиялык базасы болуп саналган. Абсолюттун моралдык негизин теориялык жактан жалпылап, коомдо социалдаштырып практикага ашырууга умтулушкан. Суфизмдин башкы багыты инсандын руханий дуйнесун реконструкциялоо бул адамдын адеп-ахлагынын калыптанып өсүшүнө алыш келет. Суфизмде жана кыргыз акындарында, адам бир мезгилде объект, себеби алардын бүт руханий дүйнөсү аны калыптандырууга тарбиялоого, өстүрүп өнүктүүрүгө багытталган, ошол эле мезгилде адам субъект, себеби өнүгүүнүн процесси. Бул процесс инсандын өнүгүүсүндө дихотомиялык мүнөзгө ээ. Эгерде Абсолют онтологиялык мааниге татыктуу болсо, анын гносеологиясы инсандын болмушунда.

Заманчылдардын пикири боюнча, "Кудай" – моралдык жогорку инстанция; адамдар өздөрүнүн чыныгы адамдык башталышын өздөрүндө сактап калуу үчүн, ал тургай кайра кайрып алуу үчүн "Кудайдын жазмышынан" чыкпай жашоого тийиш; Кудай ар бир адамдын жан дүйнөсүндө жашоосу зарыл. Заманчыл-акындар "кудайга таандыктуулукту" жакшылыктын,

арнамыстын жана ишенимдин жогорку чагылдырылышы катары түшүнүшкөн.

Жалал ад-Дин Руми сыяктуу, эрк бопгондугун кудайдын ырайымы деп эсептеген. Кудуреттүү Кудай адамды "сышаш" үчүн, анын жакшылык менен жамандыкты тандашына киришпей, өзүнүн кудуреттүүлүгүн чектейт. Белгилүү чыгыш таануучу-окумуштуу М.Степанянцтын пикири боюнча: "Руминин көзкараштарында жакшылык менен жамандык Кудайдын жуптуу Атрибуттары: Ырайымдуулук менен Жазалоонун объективдүү көрүнүшү катары чыгат. Алар Кудайдын өзүн-өзү манифестациялоо каалоосунун натыйжасынын маани-манызы, б.а., кандайдыр-бир мааниде мыйзам ченемделген... Суфийлер, жакшылык менен жамандык объекттер болсо да, адам аларды өзү тандаш керек, деп түшүндүрүшөт. Кудайдын Кудуреттүүлүгүн таануу формалдуу постулат болуп саналат. Адеп-ахлактуулуктун критерийи болуп, жакшылыктын бар экендиги жөнүндө жекече пикирдин болушу эсептелет". Бул айтылгандардын далили катары, Руминин төмөндөгү ыр сабын эсентесе болот.

Кылыч берип колуна, алсыздыктан арылткын,
Ишеним үчүн күрөшсүн, же талашсын.
Ырайым кылып адамга, эркин бердик өзүнө,
Аары болду жарымы, жылан болду жарымы.

Молдо Ниязда:

Билип туруп өлүмдү,
Бандалар кылат катаны.
Жеп үйрөнгөн желмогуз,
Жазасын көрөр керүдө.
Берер Кудай жазасын,
Бекер ооз заамындар.

Ырлардын мисал келтирилген параллелдеринен көрүнүп тургандай, Руми сыяктуу, кыргыз ойчулу да, адам өз тандоосунда эрктүү экендигин үйрөтөт. Кудай акыйкаттуу, ошондуктан, Ал адамдардыш журуш-турушунан улам, алардын татыктуу ордун аныктайт. Бирок, Молдо Нияз өз санаттарынын көпчүлүгүндө адамдын өлүмү Кудай тарабынан алдын ала аныкталган деген фаталисттик идеяны биринчи орунга койгон.

Бул сантар Чыгыштын ойчул акындары Аттари, Руми, Хаем жана башкалар кем калыпшайт, бирок Молдо Нияз суфизмдин пессимисттик формасына түшүп кетпестен, дүйнөнүн кооздугун, жылдын төрт мезгилинин ажайыта сулуулугун, ал сулуулуктун адамдын жан дүйнөсүнө тийгизген таасирин ачып көрсөтөт¹.

Молдо Нияздын пикири боюнча, өзүн жана Чындыкты таануучу эрк боштондугу, индивиддин каалоосу менен пайда болот. Ошол эле учурда, эрк боштондугу салыштырмалуу гана түрдө, анткени ал, бир жагынан кудайдын буйругуна, экинчи жагынан, рухий устаттарга жараша болот.

Жогоруда аталган диний-идеологиялык окуунун ойчулга тийгизген таасири жөнүндө сөз кылып жатып, анын, жашоо жыргалчылыгынан бүтүндөй баш тартып, реалдуу дүйнөдөн безген дербиштик жолду

тандап албагандыгын баса белгилеп кетүү зарыл. Тескерисинче, Жами, Саади жана Навоилер, Нурмолдо сыяктуу, анын чыгармачылыгы суфийлик пантеизмдин таасиринде болгон, бирок, жер кезген (дервишизм) жашоо образын үгүттөбөй, жарык дүйнөнүн жыргалчылыкттарынан ырахат алууга үндөгөн. Бул ойлорду Е.Э.Бертельстин Жами - суфизм чыгармачылыгына ири өкүлү жөнүндөгү пикири менен далилденет: "...суфизмдин бүтүндөй моралдык жагын кабыл алып, анын түпкү максаттарын идеал түрүндө өз алдына коюп, бирок, тагдыр туш кылган чөйрөдөн чыга алган эмес. Ал суфизмдин шавдуу жактоочусу болгон, жан дүйнөсүндө суфий, бул окуунун билерманы болгон, бирок практик-суфий болгон эмес².

Молдо Нияз езунун санаттарында суфий терминологиясын абдан кеңири колдонгон: "сону" ("суфий"), "дербиш", "пир" ("окутуучу"), "факыр" ("жакыр", "кедей"), "ашыктар" ("сүйгөндөр", "ашыктар"), "хафисыр" ("ички сыр"), "зикр" ("зикар чалуу"), "нафс" ("жаман ниет", "эго"), "фана" (рухий дүйнөнүн реалдуулугунун денгээлдеринин бири), "хал" ("жолоочунун жолдогу") ж.б. Адамдардын Аллах алдындагы бирдейлиги, теңдиги жөнүндө суфийлердин окуусу, коомдун мүчөлөрүнүн өз ара жардамдашуулары, кедейлерге байлардын жардам берүүсү, акыйкаттыкка чакыруу талаптары ж.б.у.с. көбүнчө, ислам салттарынын негизинде болгон. Ошону менен бирге, исламдын бул мистикалык багытында, социумду кайра тарбиялап, түзүү индивиддин өзүн-өзү адеп-ахлактык жактан өнүктүрүп-жетилтүүсү жөнүндөгү диний-утопиялык окууга негизделген. Молдо Нияздын санаттарында суфийлердин окуусундагы адамдардын Аллах алдындагы теңдиги жөнүндөгү окуусуна үндөш идеялар кездешет. Бул анын социалдык көз караштарынын маани-манызы төмөндөгүлөргө байланыштуу: Аллах - бардык жерде жана баарында. Дүйнөнүн бардык бөлүкчөлөрү, аныш ичинде, адамдар (байлар да, кедейлер да) да, өздөрүндө биримдиктүү Кудайлык башталышты бирдей өлчөмдө алып жүрүшөт. Ушундан улам, алар Кудуреттүү Кудай алдында тен болуулары керек. Белгилүү болгондой, диний фанатизмдин күч алышынан кийин, суфийлер өз ойлорунун чыныгы маанилерин жымсалдаш үчүн символдор менен белгилердин тилине өтүшкөн. Перстажик авторлорунун чыгармаларындагы көптөгөн сөздөр менен түшүнүктөр өзгөчө символикалуу мазмунга ээ болгон. Ошентип, "сүйгөндөр же ашыктар" деген сөз "сүйгөнү" (Аллах менен) "жолугууну" энсеген суфийди билдирген. Ошондой эле, суфизмде: "Унчукпоо - жогорку акылмандыктын белгиси" принциби болгон. Бул принципте өзүнчө талдаса да, сыягы, Молдо Нияз даты тилектеш болгон. Ал ишенимге акниеттик менен чын дилден мамиле кылуу керектигине чакырат, анткени, так ушул адамдын өзүнүн ички дүйнөсүнүн рухий абалы тууралуу ойлоноуга мажбурлайт. Суфий адабиятынын көңүл борборундагы темасы: Аллахка болгон сүйүү (иш) болуп саналат. Чексиз сүйүү адамды башкаруу-

² Эргешбаева Р.Д. Философский анализ мировоззрения Молло Нияза; филос.илим.канд... диссер.-Бишкек., 1999. - 64 б.

¹ Молдо Нияз. Санат дигарастар. Бишкек. 25-26 б.

чу төбөлдөрдүн, диний авторитеттердин зордук-зомбулугунан бошотуп, ошону менен адам эрки боштондукка ээ болот. Молдо Нияз өзүнүн ырларында Кудайдын мындай аттарын пайдаланган: Падыша, Акыйкат, Жараткан, Кудурет, Баарын билуучу, Те-дир (Кудай маанисинде).

Суфизмдин идеялары белгилүү акын Нурмолдонун чыгармачылыгында кеңири чагылдырылган. Эң алгач акынга улуу муундагы заманчылардын жана суфизм окуусунун тийгизген таасири ачык байкалат. Бирок акындын ой жүгүртүүсү консервативдик мүнөздө эмес, реалист жана жогорку деңгээлдеги билимдүү ойчул Нурмолдонун диний билими, суфистердин таасири (өзгөчө Сулайман Бакыртанинин) "бисмилла" менен башталышынан дана көрүнүп турат.

Нурмолдонун дүйнө кабылдашы, заман проблемасы кадимки коомдук турмуштун негизинде каралат. Нурмолдонун ырларында инсандын болмуш баалуулугу эмгек иш аракеттердин ченеминде калыптанып, өзгөрүп, анын диалектикасы поэтикалык-оптимисттик ыргакка салып сүрөттөйт. Ал өзүнүн "Насип буйрук" деген чыгармасында, ар бир адам төрөлгөндө эле Кудай тарабынан алдын ала анын жашоосу белгиленет жана адамдар Кудайдын эрки менен таза жашап өтүп, татыксыз адаттарды жасабашы керек.

Өмүр жана өлүм проблемасын Нурмолдо башка акындардан айырмаланып диалектикалык карама-каршылыктардын негизинде каран "өлбөйт эмес өлөбүз" - деп жашоону кандайдыр бир биосоциалдык мыйзам чектүүлүк катары кабылдайт.

Анын бардык чыгармаларынын лейтмотиви шариат негизинде жашоо образына чакыруу болуп эсептелет. Анын ою боюнча, адам Кудай жазган жазмыш менен жашашы керек. Эгер ал бир нерсени өзгөртүүнү кааласа, ошону менен эле Кудайдын эркине каршы чыгып, ушунусу терс натыйжага алып келиши мүмкүн.

Нурмолдонун идеялары аскеттик жашоо образы жөнүндөгү баштапкы суфийлердин идеяларына үндөш. Ал дагы аларга окшоп, адамдарды адеп-ахлактык өнүгүп-жетилүүгө чакырган. Жалпы адамзаттык моралдык баалуулуктар ал үчүн биринчи орунда турат. Бул Нурмолдонун "Түркөй менен пайгамбар", "Бир Кудай", "өмүр жана өлүм", "Пенде" ж.б. чыгармаларында чагылдырылган.

Белгилүү болгондой, Нурмолдо суфий окуусунун алиппесин тааныш үчүн Кашмирде, Басрада жа-

на Меккеде болгон өтө тажрыйбалуу устаттардан ал бакшылыкты, кептеген магиялык ыкмаларды өздөштүргөн. Жогоруда айтылган фактылардын баары, талыкпаган эмгектин негизинде, нравалык өнүгүп-жетилүүнүн жогорку деңгээлине жеткен Нурмолдону кыргыздын улуу суфийи деп айтууга акылуу экендигин күбөлөндүрөт.

Кыргыз ойчулдарынын ичинен эки заманды башынан өткөргөн, чыгармалары реалдуулукту жана суфисттик көз карашты чагылдырган феномен. Барпы, бул кыргыз элинин оозеки элдик чыгармаларындагы суфисттик, адат-салтты уланткандардын акыркысы. Байлык менен бийликтин, адамдын пейилинин өзгөрүш диалектикасын аңдап чыгып, булар бар жерде коомдук теңчилик, акыйкатчылык болбосун "Арылта албай аларды, о дүйнө кетти пайгамбар", натыйжада дүйнө оомал-текмел, адам табияты башаламан.

"Заман" темасынан алыстап Адам руханийин эле көркөмдөбөстөн, Барпы грек, орто кылымдагы перипатетиктер сыяктуу Аалам эманациясын, анын мыйзам ченемдүүлүгүн кара сөздө эмес, поэтикалык формада сүрөттөгөн.

Аалам жана Адам биримдүү-улуутук, бардык процесстер ушул эки түшүнүктүн айланасында тегеренет, жаралат, өсөт, өнүгөт, кыйроого жана жаралууга дуушар болот.

Барпы Ааламды ар турдуу формадан турган чексиз система катары карап, анын көрүнүштөрү Күндүн, Жердин, Оттун, Суунун, Шамалдын хаос-иреттигин (порядок) өтө жогорку эстетиканын философиясына салып ачып, Адам улуугун-кучтуулугун жогорудагы стихиялардан темен (пас) караган эмес. Барпынын ырларында суфизмде камтылбаган космологиялык проблемалар кедири каралып, хаос менен иреттүүлүктүн орду өтө жогорку философиялык мааниде берилген.

Улуу ойчулда Аалам жана Адам бир контексте каралып, экөөнүн гравитациясы улук, улуу түшүнүктөрү аркылуу түшүндүрөт.

Бул философиялык саптарда Барпы тарабынан адамдын маңызы (сущность) ачык берилип, инсандын чексиздиги (өзгөчө руханийлуулугу), Адам дүйнөсү терендетилип берилип "Адамзаттын өзүндө ачыла элек сырлар, жакшылык - жамандык, баатырдык-коркоктук, марттык-сарандык, ачкөздүк-наадандык, этикалык категорияларды ачып бергендиги үчүнбү же суфистиги үчүнбү "Барпы эл арасында Нурмолдо сыяктуу эле "апсун" атка конгон.

Рецензент: к.филос.н., доцент Бапиев А.С.